

ժապաւէնաձեւ զարդը տեսնում ենք եւ թեւերի վերայ, որ իշխանական ծագման նշանն էր հին ժամանակում, հետագայում դառնալով ընդհանուր զարդ։ Ուսերի վերայից նոյնպէս երեւում է այդ կարմիր կտորը, բայց առանց գծազարդերի, եզերուած միայն սև դժով։ Կուրծքը եւ թեւերի վերին մասը բուն հագուստի կտորից է, բայց ասեղնեղործուած բուսական զարդերով։ Գլխին զրել է բարձր սև երկձիւղ գլխարկ. ճակատը, ինչպէս բաժանուած մասերը ներսից, զարդարուն. գլխարկի յետեւի մասի (ճիւղի) գլխին մի ցցուն զարդով։ Գլխարկի, ինչպէս եւ հագուստի ընդհանուր ձեւակերպութիւնը նման Զաքարէ եւ Իւանէ սպասաւորների պատկերաքանդակին՝ Հոռիճոյ վոնքի արեւելեան պատին (տ. մեր Խաղրակեանք կամ Պոռչեանք աշխատութեան շապիկը)։

Դէմքն առանց մազերի, բոլորակ, քիթը, աչքերն ու յոնքերը գեղեցիկ ձեւակերպուած։ Ծակատի վերայ գլխարկի տակից երեւում են գոնգուրների երկու փունջ, իսկ կուրծքի վերայ իջնում են երկու սև ժապաւէններ, որոնցմով կապուած են յետեւից, կարծում ենք, մազերը. այս երեւոյթը նկատելի է եւ լուսանցքի միւս ֆիգուրներին նկատմամբ, որոնց մասին խօսք կ'լինի. մանաւանդ, որ մազերը չազանակագոյն են, իսկ երկու ժապաւէնները սև։ Թեւերը վերջանում են նեղ եւ կարմիր բազալանով, որ նոյնն է, ինչ որ միւս մասերում տեսանք։ Զախ ձեռքում բռնած է զարդարուն եւ ծոպաւոր սրբիչ մը կամ թաշկինակ. այս մի եւ նոյնը նկատելի է նաեւ վերին պատկերի մէջ, նաեւ կլիկեան շրջանի արքայական պատկերներում։ Աջ ձեռքով բռնած ուսին է զրել մի կեռագլուխ փայտ, կեռից մի ձուկ կախուած. փայտը կարմիր է, ուրեմն, ներկուած։ Վերելը գրուած է փոքր երկաթագրով. «Շերենիկ քանի դաս ձուկն բեր»։

Կոշիկները երկու գլխաւոր զոյն ունին, կարմիրն ու դեղնաւունը. ճիտկի առաջին մասը կարմիր է, իսկ յետեւին դեղնաւուն, սև գծով ստուերած. ճիտկերի վերելի մասում կապերն էին, որոնց սև ծոպերը կախուած են ճիտկերի յետեւի կողմից։ Ոտքերի մասը դեղնաւուն է, իսկ կրունկը մինչև ոտքները կարմիր, դարձեալ սև գծե-

րով իրարից բաժանուած։ Կոշիկները կրունկ չունին, որի նմանը զործածական է մինչև այժմ էլ Վրաստանում։ Անդրվարտիկը, բնականաբար, չի երեւում, անցրած էր ճիտկին մէջ։

Պարանոցի տակ երեւում է սպիտակ շապիկը, պարանոցի եւ կուրծքի բացուած քները եզերուած սև գծերով։

ԳՐԱՐԵՒԻՆ ՍՐԲԵՊՍ. ՅՈՎՍԷՓԵԱՆ (Շարունակիկ)

ԵՂԻՇԷ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

553 թուի Դուինի ժողովի կողմէն Աղեքսանդրիա ուղարկուած հայ կրօնաւորներէն մէկն էր նաեւ կրօնական ընտիր ճառերու հեղինակ Եղիշէ վրդ. որ եւ Զ. Դարու պատմիչը կը հանդիսանայ. միայն թէ անոր պատմութեան նիւթը դարձեալ ե. դարի հայի զիւցազնական զործերը կը կազմեն, ինչ որ արդէն Փարպեցին մանրամասն պատկերացուցած էր։ Եթէ ընդունինք, որ 553 թուերին Եղիշէն 15 տարեկան կրօնաւոր էր, պէտք է որ ծնած լինի 528 թուին, հաւանօրէն Ռշտունեաց երկրի գիւղերէն մէկում, որու վիճակաւոր Ռշտունեաց Սահակ կապ.ը կարեւոր դեր կատարեց այդ ժամանակները։ Իր բոլոր դրուածներու մէջ նա Աղեքսանդրեան ուսումը կը յեղյիղէ, զնկելով դատուող եկեղեցականներու բերանը կամ դաւանական թղթերու մէջ՝ Փիլոնի մտքերը։ 565 թուերուն իր ընկերներու՝ Մովսէս Խորենացու, Դաւիթ Անյաղթի, Վրթանէս քերթողի եւ ուրիշներու հետ Հայաստան դարձաւ. մի աղմուկովից ժամանակ, երբ Հայ եկեղեցին երկպառակուած էր Սիւնեաց եւ Աղուանից պատճառով, եւ նետորականութիւնը նուաճումներ կը կատարէր։ Միւս կողմէն ալ Յունաց նենգամիտ սաղբաւքներով տիրող Պարսից իշխանութեան դէմ հայ մեծամեծներու կողմանէ խրտուսներ տեղի ունեցան, երբ մանաւանդ իշխանութիւնը Պարսկներու համար Դուինի մէջ ատրուչան շինեց, որ իր իրաւունքն էր կատարելապէս։ Հայ հոգեւորականութեան գը-

լուսը ու Մանուէլ Մամիկոնեանը Յունաց սնտոի յուսադրութիւններու վերայ վստահացած՝ այդ առթիւ ցոյցեր արին ու այդ իսկ պատճառով մէկը ձեռնուեցաւ, իսկ միւսը սպանուեցաւ: Ահա մի այսպիսի ժամանակ հայրենիք դարձաւ վառվռուն, կրօնական ոգւով տոգորուած, ջերմ հայրենասէր, խոհուն, մտածող եղիշէ կրօնաւորը: Նա Հայոց Հայրապետանոցի գրան երէց դարձաւ՝ իր կրօնական հմտութեան համար: Մտերմացաւ Դաւիթ երէց Մամիկոնեանի հետ, որու առաջարկութեամբ 568—570 թուերուն գրեց իր «Վասն Վարդանայ և Հայոց պատերազմին»: 570 թուի վերջը, երբ անխոհմ ապստամբութեան պատճառով իր սիրելի հայրենիքը քար ու քանդ եղաւ, նա Մոկրաց լեռները քաշուեցաւ և ապա իր հայրենի Ռշտունեաց գաւառը, ուր և վախճանեցաւ 580 թուերուն:

Եղիշէի Զ. Դարու մատենագիր եղածին հաւաստիք են այն մանր ու խոշոր փոխառութիւնները, որ իր ընկերներու ձեռքով Զ. Դարու մէջ կատարուած փոխոյնի գործերէն նա կատարել է: Յունաբանին Վասակ Մամիկոնեանի յիշատակութիւնը, որուն մասին Փարպեցին ոչինչ չգիտէ, զոր սակայն Զ. Դարու յայն պատմիչ Պրոկոպիոսը կը ճանաչէ: Ո՞վ է Դաւիթ երէց Մամիկոնեան, որու եղիշէն իր պատմութիւնը կը նուիրէ: «Բաջ» մակդիրը խնդրողի աղնուական ծագումը կը յայտնէ: Բայց «երէց» բառի տակ՝ կաշկանդուած մտքերն անպատճառ հոգեւոր անձնաւորութիւն կ'որոշեն: Ինչո՞ւ այդ բառի տակ «մեծ» իմաստը չըմբռնել՝ համանուն անձերէն մէկը նոյն տոհմի մէջ միւսէն զանազանելու համար: Այս Դաւիթ երէցը ուրիշ անձ է, եթէ ոչ Վահան Մամիկոնեանի Վասակ եղբոր որդի՝ Դրիգորի որդի Դաւիթը:

Դաւիթի որդի Համազասպ Մամիկոնեանի համար, որ 658 թուերուն Հայաստանի իշխան կարգուեցաւ և երկու տարիէն մեռաւ, Սերէոս պատմիչը կ'ըսէ «էր այր առաքինի... ընտանեւուն, ընթերցասէր և ուսումնասէր, և ոչ ըստ հայրենի կարգին՝ վարժ և կիրթ հրահանգօք զինուորական վարժից» (Ի. 244): Այսպիսի նկարագրի տէր է եղած անշուշտ և ասոր հայրը Դաւիթ, ինչպէս որ կը ներկայացնէ Եղիշէ իր ընծայականի մէջ:

Եւ վերջապէս Եղիշէի գրութեան լեզուն իսկ չի՞ ազադակիր որ որքան ալ հայեցի՝ կարող չէ հաւասարուիլ ռակդարեան գեղեցկութեան: «Դու» անորոշ գերբայի գործածութիւնը, ստորագրասականի փոխարէն սահմանականի կիրառութիւնը, յունարան զարոցին յատուկ ամանցումներ՝ ասոնք երեոյթներ են, որ հնդկականին և Դարու շրջանակէն դուրս եղածը ցոյց կուտան, բայց միանգամայն այնպիսի ժամանակաշրջանի մը մէջ, երբ հայ լեզուի գեղեցկութիւնը տակաւին իսպառ խաթարուած չէր: Վերոյիշեալ բոլոր փաստերու անմիջական հետեւանքը այն է միայն, թէ Եղիշէն ճշմարտապէս իր նկարագրած իրողութիւններուն ժամանակակից չէ եղած:

Բայց ինչո՞ւ կը զրէ և ինչ էր Դաւիթ երէցի խնդրի շարժառիթը. այս խնդիրն ահա պէտք է պարզաբանել:

Արդէն Ղազար Փարպեցին Վարդան Մամիկոնեանի ու Վահանի ապստամբութեան պատմութիւնը տուած էր: Անկարելի է որ այս պատմութիւնը ծանօթ չլինէր ընթերցասէր Դաւիթին, քանի որ անիկա գրուած էր Մամիկոնեանց տոհմի գործերը փառաբանելու համար. և այն՝ Զ. Դարու առաջին քառորդին: Եթէ Ղազարի պատմութիւնը հասարակութեան լայն խաւերուն ալ ծանօթ չլինէր, ինչպէս Սերէոս պատմիչի անգիտութիւնը ցոյց կուտայ, ան պէտք է որ ծանօթ լինէր այն բազմութիւն Մամիկոնեան ու կամաւորական պատանիներուն, որոնց հետ Ղազար մտերիմ յարաբերութեան մէջ էր և անոնցմէ ալ իր պատմութիւնը գրելու ժամանակ նիւթեր քաղեց: Մեր կարծիքով Դաւիթ ցանկութեան նպատակն էր իմանալ, թէ ինչո՞ւ և Դարու այդ կրօնական քղի տակ կատարուած շարժումը կի՞ չունեցաւ. այդ

ՀՄԱՅՆԱԿ — 2011-ի

1. Վահան, 2. Վասակ, 3. Արսաւէս, 4. Վարդան

1. Գրիգոր, 2. Համազասպ

1. Դաւիթ, 2. Վասակ, 3. Մանուէլ

1. Գրիգոր, 2. Համազասպ

1. Մանուէլ, 2. Վարդան

1. Մուսեղ, Դազիկ

շարժման խնամարարությունը, շուտարանությունը, որ թիրեւս ժամանակակից դրութիւնը պարզելու առաջնորդ լինէր. իսկ ժամանակակից դրութիւնն այն էր, որ Յոյները՝ իրենց հին սովորութեան համեմատ, նենգամիտ սաղրանքներով խռովութիւն յարուցանելով Պարսից բաժնի հայերու մէջ՝ միջոց ունենային «ի փառս Քաղկեդոնի եւ տոմարին Լեւոնի» յոյն եկեղեցւոյ հօտը ստուարացնելու. Յունակս Ղազար Փարպեցւոյ պատմութեանէն կարելի էր այսպիսի լուսաբանութիւն մը ստանալ, թէեւ Դիւտ կաթողիկոսի յունակս քաղաքականութենէն եւ ասոր հակառակ Վահանի յունակս ընթացքէն հայերն իրենց թունկիք քաղաքական ուղղութեան մասին շատ բան կարող էին սովորել հայ ազգի ապագայի մասին, ինչպէս իրաւամբ եւ սովորեցան 506 թուի հակաքաղկեդոնական Դուլինի ժողովի գումարամար: Եղիշէն, այդ պարսկական օրինէտացիայով տողորուն՝ կրթուած հայրենասէր երիտասարդը սիրով յանձն կ'առնու իրեն եղած առաջարկը՝ Վարդան Բ. ի անխոհմ ապստամբութեանէն երկու տարի առաջ, զրել Եվան Վարդանայ եւ Հայոց պատերազմին: Ընծայականի մէջ ցոյց կուտայ թէ պատմութիւնը զրել տալու մէջ Դաւթի երկրաւոր փառասիրութիւնը զեր չի խաղար, այլ միմիայն երկնային, ճշմարտութեան սէրը. եւ այդ ճշմարտութեան սիրով՝ Բարձրաթոռիս եղեալ ընդ քեզ զամենայն մրդկածին օղովքդ անցանիցեմք (եւ) ծծելով փոքր ի շատէ յանապական վերին օղոցն՝ առնուցեմք զգիտութիւն ի փրկութիւն անձանց եւ ի փառս ամենայաղթ եկեղեցւոյ»: Այս պատկերաւոր արտայայտութեան հիմնական միտքը այն պարզ գաղափարն է, թէ Վարդանայ պատերազմի նման մի խոշոր շարժում, ինչպէս եւ երբ կը ծագայէ «ի փրկութիւն անձանց եւ ի փառս ամենայաղթ եկեղեցւոյ»: Այսպիսի նպատակի մը հասնելու համար կարեւոր է նախ 1. գաղափարով ողբերգութիւն. 2. ընդհանուր ազգային կորովութիւն ու միութիւն. բայց այս երկուքը դեռ բաւական չէ. բայց եթէ մէջտեղ կայ զաւաճանութիւն եւ մատնութիւն, որու մարմնացումը Վասակն է, եւ Յունաց զօրաւոր տէրութեան վատթար յետսկացութիւնը, որ մի

բուն հայ ժողովրդի կորովի պայքարին ո՛չ միայն իր զինուորական ուժով ու քահանայութեամբ չօգնեց, այլ եւ տմարդաբար *carte blanche* տուաւ Յաղկերախ՝ վարուելու Հայերուն հետ ինչպէս որ զիտէ, այն ժամանակ մի այդպիսի շարժում աղետաբեր է եւ ոչ «ի փրկութիւն անձանց»: Պատմուած փաստերէն այս հետեւութեան կը յանգի Եղիշէն: Նա, ինչպէս եւ իր ժամանակի բոլոր Աղեքսանդրեան մտայնութիւնը հակառակ է ապստամբական շարժման: Յունաց խաբուսիկ յորդորներուն վերայ վստահացած. առով, ինչպէս եւ Վարդանանց ժամանակ, կորստեան դուռ մը կը բացուի, որ «Աստուծոյ միայն կարողութիւնն է փակել. այլ ըստ մարդկան սահման, ահա անցեալ է հնար» (Եղ. Եր 139 թէոգ. տղ): Այդպիսի անխոհմ շարժման հետեւանք ո՛չ միայն այս կամ այն նախարարական տոհմի սպառնումն է, այլ բոլոր առհմերունն ու աշխարհներունը: Այսպէս պէտք է հասկնալ Եղիշէի խօսքերը 138րդ էջի վրայ: Յունամէտ Փարպեցւոյ պատմութեան մէջ այսպիսի մտքեր երբեք չեւտուած չեն: Եղիշէն մինչեւ իսկ իր անստոյգ իրողութիւն համարելով Վարդանի Յունաստան քաշուելու մտադրութիւնը՝ չի յիշատակեր երբեք:

Ըստ երեւութիւն՝ Եղիշէի տոնական ուճը, որով անօղնական մնացած հայութեան կորովութիւնը կը պատկերէ, հակասութիւն մը չի՝ կազմեր բնաւ անոր մտադրեալ նպատակին. ինչ, լալկան ոճով պէտք է ներկայէր կատարուած իրողութիւնը՝ հանուր հայութեան ողին ջլատելու համար: Ներկայ մեր զրականութիւնը մեղօրինակ:

Իբրեւ ոչ ժամանակակից՝ պատմուած դէպքերուն, Եղիշէ անշուշտ ունեցած է աղբիւրներ: Այդ աղբիւրներու մէջ առաջին տեղը Ղազար Փարպեցու դործն է. կապեալ նախարարներու եւ նրանց կանանց կեանքի նկարագրի մէջ երկու պատմիչներն ալ համանման խօսքեր կը բանեցնեն: Ծանօթութիւնը ուրիշ մանր ցուցմունքներէ ալ կ'երեւայ: Բայց կը կարծենք, թէ Եղիշէն հայ աքսորուած նախարարներուն բանտակից ու կենակից Զենակեցի Աբրահամի Համառօտութիւնն եւ ունեցած է, որու մասին Թովմա Արժրունին (Եր.

87—88) յիշատակութիւն կ'ընէ: Անշուշտ այս տեղէն գիտէ Նզիրէն, որ Վասակի «թանձրամիս» անձն է եղած, որ «ոչ ըստ կարգի ունէր գտէրութիւնն Սիւնեաց» իր հօրեղբոր Վաղենակին սպանել տալով. անշուշտ նոյն Արրահամէն առած է դաւաճան Վասակի վերջին օրերու շնչիչ նկարագիրը, որ Ղաղարի մօտ համեմատաբար շատ մեղմ է արտայայտուած:

Վերջապէս Նզիրէն շատ ղէպքերու նրկարագրութեան ժամանակ կ'ըսէ. «Յորում պատահեցաք և մեք իսկ ականատես լինելով». կամ՝ «ոչ ի կարծ ընդոստացեալ... այլ ևս ինքնին անձամբ ի տեղւոջն պատահեցի», Այս ու այլ ասոնց նման կտորներ՝ մնացորդներ կը համարենք Նզիրէի բուն աղբիւրին, որու հեղինակն է եղած Պարսկաստանի մէջ տառապող Արրահամ Զենակեցին: Այսքանն առ այժմ բաւական կը համարինք. ընդարձակ խօսելը պահելով մեր հայ «Իրականութեան պատմութեան»:

10 Մարտի 1934

Ա. ԶԱՄ.

Երևան

ՆՕԹՔ ԵՒ ՆԻՇՔ

«Յուսարբ»-ի մէջ իր «Սիւնի զեգերութիւնը» զոյգ յօդուածներով «Թ» հարցը դուրս կը հանէ իր գիծէն, խորհելով թէ Հայ Եկեղեցականութիւնը «հաւառմէ պարզութեամբ» ամբաստանող գրքիչը հայրենասիրական հաւատքն է որ ունեցած է ի նկատի եւ ոչ թէ կրօնականը: Ասիկա ճիշդ չէ բնաւ: Ան աղպէս կոչած էր ներկայ եկեղեցականները, միայն անոր համար որ անոնք կը նազանդին անհաւատ կառավարութեան մը ազդեցութեան (?) տակ զրուած Հայրապետական հրամաններուն: Բայց, եթէ ճիշդ իսկ եղած ըլլար «Թ»-ի նկատողութիւնը, այսինքն եթէ խնդիրը հայրենասիրական հաւատքի մասին ալ եղած ըլլար, մենք նոյնքան անկեղծութեամբ եւ իրաւունքով պիտի պնդէինք թէ վերապրող եւ կեղեցականներս նոյնքան լցուած էինք անով եւ նրա այժմ իսկ դեռ՝ որքան մեր նահատակուած եղբայրները: Հօգեւոր եւ աղգային նոյն այն դատարարութիւնը՝ զոր անոնք ու մենք ստացած ենք երկրորդ պատուական նոյն զոյգ ուսուցիչներուն առջեւ, ու միևնոյն մտատկաւարը՝ զոր մի-

ասին պաշտած ենք միշտ, չեն կրնար տարակուսելի ընել այս կէտը: Եթէ սակայն «Թ» կ'ուզէ ականարկել, ինչպէս կը թուի, քանի մը երկրորդական կէտերու մէջ եղած այն տարբերութեանց, որոնք այսօր թերեւս կը բաժնենք քիչ մը զմեզ իր և իր դադափարակիցներուն հայեացքներէն, նա որ կը գրէ այս տողերը, իր նահատակ եղբայրներէն ոմանց հետ ունեցած զպրցակից մը տեղումութեան եւ այլոց հետ ունեցած ուսուցչի և սերտ բարեկամի հանգամանքներովը, այսինքն անոնց հոգեւոյն իր քաջ ծանօթ մէկը, իր բացարձակ իրաւունքին մէջ է յայտարարելու որ իրմէ յիշուած այդ խնկելի գլուխները, Սմբատ, Շաւարշ, Պատկ՝ Գեղամ և ուրիշներ, եթէ ի կենսոս լինէին, իրենց կեցուածքն ու տեսակէտը մաղի չափ պիտի չտարբերէր իրենց վերապրող եղբայրներուն պարզած տեսակէտէն եւ հետապնդած կեցուածքէն՝ հանդէպ հայրենիքի, եկեղեցւոյ, աղգային աղագայի դադափարին և մանաւանդ իրականութեան: Ազգացոյցներ ռեինք մենք այս մասին՝ իրենց կենդանութեան ատեն իսկ յայտարարուած երեւոյթներէ, բայց ո՛չ տեղն է հօս, և ո՛չ ժամանակը՝ այժմ, մանրամասնութեանց մէջ խորանալու: — Անկեղծօրէն զօհ ենք «Թ»-ի յորդորականէն, երբ կը խրատէ խօսքի և գործքի մէջ Հտարուիլ երբեք կ'իրքերէ. իցիւ այդ բարի խորհուրդը իրենց ցօղ քաղցրութեան իշներ նախ ստորոտը եւ անմիջական շրջապատին մէջ այն բեմին՝ ուրկէ կ'ուզէ նա դայն՝ ամենուն: Աւա՛ղ, սակայն, անսուտ է առածը որ կ'ըսէ թէ «աշտանակը չի կրնար լուսաւորել իր օտքը...»: Գալով մեզի՝ մենք ըրած ենք ու կ'ընենք կարելին որպէսզի կրայոյց սաստիկութեամբ չարտայայտենք ինչ որ կը զգանք ու կը մտածենք աղպին ու անկէջ անբաժան մեր աղգային այս սուրբ եկեղեցիին բարւոյն համար միայն: Կիրքը չէ արդարեւ որ կը շարժէ մեր սիրտը, երբ կ'ողբանք պատուական եղբայրակցի մը խուժ-ղուժ սպանութիւնը, այլ մարդկային ամենէն արդար և բնական մէկ զգացումը: Կիրքը չէ բնաւ որ կը վարէ մեր միտքը, երբ կ'արտայայտենք մեր ցաւը՝ տեսնելով որ մարդիկ չեն կրնար հաշտուիլ ոչ իմ եւ ոչ քու կամքով այլ ճակատագրօրէն եկած և մեր Հայրենիքին վարչութիւնը ձեռք առած զօրութեան մը իրականութեան հետ, և ընել ինչ որ պատշաճ է և պիտանի՝ աւելի եւս մշակելու համար այն բարեյոժարութիւնը, զոր կը կարծենք թէ ցոյց կուտայ ան, ահաոր նաւաբեկութիւններէ քիչ շատ փրկուած մեր աղգային կեանքը հեռացնելու համար բնափնջումը: Զգացումներու անխմաստ բռնկումը չէ վերջապէս այլ լուրջ, և, եթէ կ'ուզէ՝ ցաւագինօրէն բարի զգացում մը միայն, որ բառեր զրած է մեր շրթներուն վրայ կամ գրչին ծայրը՝ ըսել տալու համար մեզի թէ աղգային որբութեանց թանգարանին մէջ պէտք է ըլլայ այժմ Կռաղոյցին տեղը, երբ աղգային ֆիզիկական գոյութեան աննախընթացօրէն հրատապ հարցն է որ պարտի մտադրալեցնել ամէնքս: Անկեղծ (ինչպէս կը հաւատանք խորապէս) բայց փորձուած